

POLEMIA A TRAGIKUM KÉRDÉSE FELETT.

A tragikum kérdése felett a világirodalomban oly élénken folyó harc átesapott hozzánk is. E már lehangoló év aesthetikai irodalma egy valóban gazdag tartalmu, komoly tanulmánynyal és mély nyomon járó gondolkodással írott művet nyert Beöthy Zsolt kezéből. Logikus fő, beható elme, szellemes észrevételekre fogékony szellem műve a Beöthyé. Rendszere szigorú elveken nyugszik, következetes részletességgel kidolgozott példákban oly gazdag, hogy túlszárnyalja az e nemben megjelent műveket. Nem szoritkozik a drámai formában írott művekre, nem elégszik meg Shakespeare és a görög tragikusok főbb műveinek több tekintetben eredeti felfogással eszközölt aesthetikai becslésével, ítéletével. Kiterjed figyelme a tragikus mozzanatok, helyzetek fölkutatására az elbeszélő költészet legjelesebb termékeiben, kivált a magyar költői irodalomban. Az a párhuzam, melyet szerző Hamlet és Barnabás deák, Antigone és Bosnyák Zsófia közt von; az a jellemzés, melylyel balladáink tragikus helyzeteket feltünteti; az a kiválóan finom észjárás, melylyel a művészetekben és költészetben megjelenő tragikus hangulat természetét magyarázza: megkapó illusztrálására szolgálnak a bölcselmi szellemben kigondolt nagy rendszernek, mely szerint a tragikumot tárgyalja.

És e rendszer? Inkább Vischer irányára vall, mint sem eklektikus volna. És ezt első sorban Beöthy érdemeül rovom fel. Míg Névények a Kisfaludy Társaság által egymás után megkoszorúzott három műve a német metaphysikának nem épen átértett reprodukziojaként hatott reám, Beöthy művében nyomról nyomra fölfedeztem Vischer, Zeising gondolatvilágának legszebb vonásait, de egy világos elme tükre fényében visszatükröződve. A metaphysika magaslatain járt az, ki a „Tragikum“ cz. művét közrebocsátotta; de az élet bonyolult útvesztőjében is megfordult; az elmélet ködös világa vonzotta, mélységes gondolatok csábíták

es valljuk meg, egy pár helyt szédíték is az említett mű szerzőjét, de rendkívül nagy olvasottsága alatt szerzett benyomásainak üde közvetetlenségét el nem veszti és a nagy bölcsészek járszalaga nélkül is nyugodtan tud járni. Beöthy, ki eddig kiváltképen a bel-esprit benyomását tette távoli ismerőseire: e művével mély, tudományos értékű kutatónak bizonyítja magát. Hogy a tragikum kérdését a tárcza-czikknek keretében megférő könnyed alaktól eltérve egy majdnem hetedfél száz lapra terjedő műben tárgyalja; hogy a logikai chablon épületét építi föl ismeretkörének gazdag anyagából: ezt sehogyszem tudta eltérni egykori barátja, az újabb belestristikai irodalom egyik legszellemesebb képviselője, az ügyes dráma költő, népszerű tárcza író és mindennek felett finom elmeéllé és izléssel megáldott Rákosi Jenő és ellenvéleményét bejelentette, kihirdette és azután a könnyű és csak a német metaphysika által „ködös“-sé tett „világos“ kérdés megvilágítására, rohanó, siető irmodorban is egy 200 lapra terjedő könyvet volt kénytelen írni. Mondhatom nagyobb élvezettel aesthetikai művet nem olvastam át. De élvezetem főtenyezőjét éppen nem a franczia könnyedség alkotó, melyet a mi komáskodó kritikánk úgy oda vetett felszínességgel dicséretére kiemelt. Ez úgy nevezett könnyedség inkább csak boszantott egy oly mély felfogásra is képes szellemmel, milyenek Rákosit e művéből megismertem és mondhatom, nagy örömmel ismertem meg. Csodálkozom az alapos Szanán, ki a „Nemzet“-ben írott tárczájában mintegy összegezve véleményét a tragikumról szóló két műről így foglalja egybe: „ha olyan könyvet kérne tőlem valaki, melyből a tragikum irodalmát megismerheti: Beöthy munkáját adnám át; de annak, kit a tragikum kérdésében önálló gondolkodásra és egyszerű, világos ítéletre akarnék tanítani, hazai irodalmunkból *csak egy* dolgozatot ajánlhatnék: a Rákosi Jenő szellemes tanulmányát.“ Csodálkozom Szanán, hogy hazai aesthetikai irodalmunkat oda becsüli, hogy csak egy dolgozatban talál önálló gondolkozást. Egy Szanától már nem reklam-újdonságot várunk, hanem komoly meggyőződést. És ha komoly meggyőződést vall, lehetetlen közönyösen venni, és bár mily szellemes írónak csak úgy inter pocula megbocsátani, hogy a tragikum alapját egyszerűen kidobja csak azért, hogy odavágja az elmé-

let szemébe, hogy az „ködös“, „érthetetlen.“ Mintha mondaná:
 „Grau ist, theuer Freund, alle Theorie,
 Grün ist nur des Lebens goldner Baum.“

Csak hogy e sorokat Mephisto mondja a kutató szellemnek, a tudás végtelenje után sovárgó Faustnak. Az emberi nagyság, az emberi hivatás ördögi gúnyolója ajkáról hangzik e nevezetes gondolat, mely oly könnyen hódít, oly előjogát adja meg az eszmétlen gondolkodóknak. Tehát, mint mondám, nem könnyedségéért, szellemességéért olvastam át oly kiváló élvezettel a Rákosi művét, hanem azért, mert Beöthy gazdag tartalmu fejtegetéseit újabb oldalról és mondhatom, egészen eredeti oldalról látván megvilágítva: a tragikum kérdésével annál behatóbban foglalkozhattam. És nem csak e tagadólagos haszna volt reám nézve Rákosi művének, hanem tényleges is; mert ügyes bírálata, melylyel Beöthy állításait taglalja, sok értékes gondolatot tartalmaz és Beöthy tévedéseit óles szemmel veszi észre. Nem Beöthy műve vesztett értékéből, hanem a tragikum kérdésére vetődött újabb fény. A lélektani megvilágításhoz járult e fény, míg Beöthy a tragikumot, a metafizikai eszmék dialektikai elemzése útján mondhatni egész mélységéig kutatta föl. És ha Rákosi követeli a józan ész jogát, a józan izlés képességét, a tragikai mozzanat felfogására, bárminő metafizikai entitas nélkül, milyennek az egyetemetst tekinti, mely ellen intézné Beöthy szerint a tragikai hős a maga kitámasztását, így követvén el a vétséget és vonván magára a katasztróphát: akarva nem akarva kénytelen a tragikai természet magyarázatába bocsátkozni és azt a rendkívüliségben, a közepszert túlhaladó aránytalan nagyságban, a tehetségek „superlativus“ fokában találja meg. Míg Beöthy az egyénben az ethikai eszmevilág harcosát látja, Rákosi a többi cserje közül kimagasló tölgyet, az élet köznapi rendjét, a maga nagy indulataival megbontó excessivus jellemet.

Rákosi az ő naturalistico-aesthetikai álláspontjáról tragikai természetéről beszél, anélkül, hogy e természet születését, ennek megteremtő csiráját fölkatatná. Miért nem keresi? Elmeéle, sőt elmemélye is volna hozzá, de a „ködös“ elmélet unalmas, kivált a zsurnalista aesthetikusok táplálékához szokott magyar-közönségnek. Jobb tehát azt mondani: a nagy embert nem türi az élet

A nagyság tragikus, még pedig az olyan nagyság, mely a közrendet, ha bomlott, helyre akarja állítani, mint Hamlet, ha pedig az jó alapon nyugszik, megbontja saját kényére mint Rikhard; nekünk a félelem és részvét váltakozó indulatai közt a világ, mely sarkaiból kiforgattatott, újolag visszahelyeztetik, és mi meghatottan jutunk arra a meggyőződésre, hogy mégis csak jobb az aurea mediocritas. Milyen egyszerű, milyen érthető beszéd! Igaz, hogy adós marad azzal Rákosi, hogy tehát a tragikus természet miáltal válik ép ilyenné. Mindnyájunkban megvannak a tragikai elemek; csak az elemek csoportosításától függ, hogy magunk is tragikus véget érjünk; de hiányzik belőlünk a „superlativus.“ ... Felhozza Széchenyit szemben Deákkal; Széchenyit a hazaszeretet túlzása tette tragikai hőssé; Deák a túlzástól ment volt. Tehát igazán az egész tragikai kérdés, a quantitas és nem a qualitas kérdése.

Midőn olvastam Rákosi szellemes megjegyzéseit, fejtegetéseit: mind mohóbban vártam a felvilágosítást; de hát a tragikus miért lesz tragikussá, holott ugyanoly nagy szabásu szenvedélyekkel, ugyanannyi elemével a fenségnek Luther nem válik tragikussá és Savanarolla és Julián Apostata azzá válik. És engedjen meg Rákosi Jenő és inkább Szana Tamás, hogy eszembe jutott Moliére orvosának bölcsesége, kitől azt kérdezték, hogy a morpheum miért altat el: azt felelte: mert altató erő van benne. A tragikus hős azért tragikus, mert tragikus módon van szellemi organismusa megalkotva. És miért jut e fényes taütológiába bele Rákosy és alkotja meg a legeredetibb meghatározását a tragikumnak? Plato kitalálta az ily okoskodóknak — sit venia verbo — betegségét — ideophobia-nak hívta. A naturalis bölcsészek ragálya. Ideges félelemmel irtóznak az eszmétől, mint „kőd és pára“-tól. Mint Faust mondja a lelki aggálytól gyötört Gretchennek:

„Name ist Schall und Rauch

Umnebelnd Himmelsglut.“

Az „egyetemes“ neve e „kőd, e pára“; az égi fényt eltakarja Rákosi szemei elől.

Eszmék világa nélkül nincs az ember, de az eszmék világában a bölcelem tájékoz bennünket. És tovább megyek; a tragikum az a k a r a t legpregnansabb nyilatkozása; azért kedveli

Schopenhauer, mert a lét gyökerét egy eszményi képben előttünk tépi ki önmagából a tragikai hős, és így elszoktat az élethez való megrögzött ragaszkodástól. Az akarat világát ethikai mozzanatok alkotják. Az ethikai mozzanatokban az erkölcsiség küzdelme benne van. Innét egy lépés a „vétség“-hez, melyet Rákosi a ködös elmélet egyik találmányának tart. Legyen e vétség az Aristoteles hamartiája: az ethos állandó tényezője, vagy a hős véletlen hibája, a mint Rákosi értelmezi; legyen az ok vagy az okozat; alapjában ethikai mozzanat. A hiba erkölcsi eszmét sért. Jól van, beleegyezem és e téren tudok találkozni is Rákosival, hogy ez eszme a társadalmi légkörben, a történelmi traditio, a közvélemény, egy szóval a világnézet körében él és hat és mi benne élünk, vagyunk és mozgunk: mert ennyiben összpontosítható az a közrend, melyet a Rákosi tragikus hőse megsért nagyságával, hogy ennek nyomása alatt viszont összezúzódjék; de azért az eszme nem más természetű mint minden eszme: dialektikai boncsolás alá tartozik. És mi egyéb a Beöthy „hamartiája“, minthogy egy kicsit mélyebben behatolt ez eszme taglalásába, hogysem olykor egy pár érthetlen fordulatot ne adjon fejtegetésének; de a példák gazdag választéka Rákosi előtt állott és ennek tömegéből a Bánkban és a Kegyencz tragikumán kívül nem követi nyomon Beöthyt, hogy ennek elméletét épen a példák és hasonlatok terén döntse meg, holott ez lesz vala legokoszerűbb eljárás.

A rendszer, az elmélet hideg világtól félti a költészet üde élvezetét. A közvetlenség erejét a reflexio gyengíti. És ezért mégis ő is rendszert állít föl, melyet ő maga így foglal egybe: „A tragikum oly mérvű nagysága az egyénnek, mely nagysága jogaihoz a maga korában és környezetében a világi közrend szerint nem juthatott. Jóban vagy nem jóban kitünőség, mely kitünősége jogait keresvén vagy sérelmeit torolván, maga magát semmisíti meg.“ Továbbat ezt mondja: „Egy kicsit kisebb, egy kicsit nagyobb lehet az ember és rendszerint az is nagy többség, a mely ajjal, bajjal, perpatvarral él, de megél. A rendkívüli az, a ki nem él meg.“ Erényei vannak, melyeknek nem jutalma a mi erényeink által kiérdemelt jutalom és bűnei, melyeknek nem büntetés, a mi büntetésünk. Szóval az egyensúly mérlege felbillen. Arányt vesz-

tett nagyságukat nem türi el a föld. És érdekes, hogy a tragikus hős katastrópháját megtalálja Rákosi azon köznapi mondásban, mit a kis gyermekek halála felett mondanak banalis vigaszul (Trost, dummes Wort — mondja Heine), hogy „olyan kedvesek voltak, hogy magához vette az isten.“ Nem közénk való volt. Azonban ugyan ő Learre, Othellora alkalmazza a közvélemény egy másik szokott szólamát: „Nagy ember volt, csak az az egy hibája volt, hogy gyermekei szeretetére . . . féltékeny volt, hogy túlzott szerelme a féltés örvényébe ragadta. Tehát e nagyságok nagyságát valamely szenvedély excessiv tombolásában lehet föltalálni és mégis egész határozottsággal tör ki Beöthy ellen, kinek tragikai elmélete abban központosul, hogy az ember feletti erővel fölrüházott szenvedély kiválóvá teszi a tragikus hőst, de lévethetetlen emberi gyarlósága boszut áll rajta, mert vétségbe dönti, és a vétség feltartóztatathatlan következménye a katastropha meredélyes lejtőjére sodorja, honnét a bukás kikerülhetlen, a tragikai cselekvény és e nagyság által bennünk felébredt részvét, a bukás által előidézett félelem útján megnyugtató hangulatot varázsol elé. Mi tehát a lapis offensionis? A vétség. Beöthy a vétség elméletével Aristoteles hamartiajára támaszkodik. Rákosi Aristoteles hamartiajában nem lát egyebet mint hibát, de mely nem egy bizonyos tett, hanem bizonyos jellemvonás. És erre nézve egyes érveléssel idézi a Poetika ismert XIII fejezetét, melyben sem a tökéletesen jó, sem a tökéletesen rossz hőst nem tartja Stagira bölse tragikus hatásúnak, hanem az olyant, ki hibát követ el. E hibát fordítja Beöthy vétséggel és pedig bizonyára azért, mert egy Oidipusra gondol, kit Aristoteles oly kiváló példaként idéz, ki vétlen vétséget követ el, midőn atyja gyilkosát Tiresias intése ellenére is oly makacs következetességgel nyomozza. De talán Beöthy is megfélekedezett, mit bizonyosan tud, arról, hogy Aristoteles és Plato között a mimesis nagy elvére nézve megvolt az ellentét a tragikum felfogására nézve is. Mert Plato épen azért ítélte el az ártatlanul is szörnyű szenvedéseken átmenő hősoket, mert elcsüggeszti a jókat kötelmeik lelkes teljesítésében; holott Aristoteles épen azon fölismerést tartja valóban tragikus hatásúnak, mikor a hős a legjobb szándék mellett is saját hamartiaja által sodortatik a bünbe, a katastropha szörnyű örvényébe. A

peripecczia az Aristoteles elméletében oly fontos forduló pontját jelöli meg a drámai alkotásnak, mint a nomos költészetben az omphalos, a góczpont, mely még Pindarosnál is több óda szerkesztésénél kimutatható és mely a költészetben ép oly nevezetes aesthetikai elv lehetett, mint a szobrászatban a csoportosításnál a pyramidalis elv vagy a vázafestésnél az isokephalismus. A felismerés pedig a tragikai hőst szerencséből szerencsétlenségbe dönti, és ezért *τραγικώτατος* Euripides, mert a tragikai cselekvény megrázó hatását a jók végzetes szenvedésének feltüntetésével fokozza, holott a drámai alkotásban következetlen, a közönség tetszését hajhászsza. Günther ép abban találja főtévedését Aristotelesnek, hogy a vétség nélkül vagy legalább nem a vétség arányában szenvedő hős tragikuma mellett nyilatkozik; minthogy szerinte „Aristoteles iskolájának kritikai iránya nem engedé, hogy az antik tragedia hőseinek fenkölt lelkesedését fölfogja és átérezze.“

Tehát Rákosi szerint a tragikus hős vétség nélkül is az, és e tekintetben genialisnak mondható Bánkbánra alkalmazott következő mondása: „És Bánkbán megszünik-e tragikusnak lenni, ha nem öli meg a királynét, hanem szerelme kinjában önmagát?“

E passus szolgáljon kiindulási pontul a Beöthy és Rákosi közti polemia megítélésénél.

Bánkbán tragikus hős, mert nejét végtelenül, mondjuk a Rákosi elméletét jobban kifejező szót: szertelenül szereti és e szerelmében megraboltatott. És helyesen emeli ki Rákosi a Bánkbán fejtegetőivel szemben a sértett férj tragikus voltát és hozzá párhuzamba Petronius Maximussal. Mindazon sértődések, melyek Bánkot kiforgatják összhangzó lelke, nagy szelleme szerkezetéből, a sértett férjben mint központi pokoli tűzbe olvadnak bele, hogy vulkanikus kitöréssel rombolják szét a világ rendjét. Legyen a közrend, legyen a hétköznapi folyása a világnak e világrend: ama kitörés kizökkenti azt sarkaiból és a katasztróphának kell azt ismét visszazökkenteni. És ép e pontban tér el Rákosi Bánkbán összes magyarázóitól, mert a természeti halált követeli Bánkra nézve is; mert tökéletlenségnek tartja Katonánál, hogy a költő minden funkcióját bitorolta az istennek, midőn egy

embert a sors ádáz haragjának martalékul dobott oda, csak irgalmát, az isten legfelségesebb tulajdonságát vetette meg hetykén, vagy mellőzte, mert valamivel mégis gyengébb volt feladatánál bármilyen erős volt is különben. Találkozik Szász Károlylyal abban, hogy a tragikus hős természeti végét követeli és nem elégszik meg az egyén belső megsemmisítésével, habár nem azért, a miért Szász Károly, hogy a tragikai hangulat fenséges megnyugtató hatását meg ne zavarja a nézőnél az életben maradt hős további be nem végzett sorsára való gondolat. Rákosi követeli a halált épen elméletének egyenes követelménye, mint egy corollariuma gyanánt. Mert az igazán tragikus hős e világban tért nem szoríthat magának; mert életünk terén túl terjeszkedik veletermett nagysága; mert végkép megzavarodnék a lét harmoniája ilyen excessivus lény tovább létezése által, miután a catastropha folytán sorsát elérte. A sors végét nem ér, ha az élet meg nem szakad. Tehát Rákosit is az elmélet viszi oly következtetésre, csak hogy a tragikai hős egységes szenvedélyét igazolja, mely Bánkbánra alkalmazva: Bánk trágikumát a szerelemföltő férj lelki hangulatában találja, holott ez a peripeccziát adja csak; ez a lökést adja meg, hogy a lelkében már a forradalmi törekvés igazát átérző, de tévedésben élő országnagy és igazság kereső bíróságra állítsa a megbomlott közrendet, az erkölcsi rendet, mert az erkölcsi világrend neve „kőd és pára“, és nem merem használni, nehogy az egy szellemes fordulattal porrá tévessék. Itt van a sark különbség.

Még világosabban mondja ki Rákosi a következő passusban: „a tragikumról lehet beszélni, mivoltát föl lehet fejteni, lényegét ki lehet deríteni e szó (vétség) és fogalma segítségével nélkül.“ Rákosi felfogása szerint a tragikum tényezői: 1. a tragikus természet; 2. a tragikus helyzet; 3. a közrend elégtelensége; 4. az esemény szemlélője és 5. a közrend érdeke.

Beöthy azonban a közrendben eszmék megtestesülését, történelmi fejlődését, a társadalom, állam és emberiség legszentebb érdekeinek összegét, az emberi világ kozmosának fentartó elveit látja. Eszmék harmóniáját, melyeket meg lehet a legszentebb jog követelő pathoszával sérteni. — Mert Hegel szerint „nem csak egy pathost hordunk keblünkben istenünkül; együtt van abban

az egész Olymp". Julius Caesar háládatlan hazaszeretetből; érzelmet sért pathosa által; Antigone hazaszeretetet sért kegyeletből: Ime két jogos érzés képviselője keresztezi egymást törekvésével. És mindkettőnek pathosa jogos és szent. Ez eszmék összhangját ki megbontja: vétséget követ el. Ezt teheti a Vischer által ugynevezett *ős vétek*, az igazi tragikus természet alapján, bármely érzésnek túlsulyra emelése, az összhangzó harmonia megbontása útján. Akár az egyéni önzés túlhajtott ereje által, mint III. Rikárd, akár az önzetlen szeretet mértéktelen volta miatt, mint Antigone. És épen ebben találja Beöthy a vétséget; ép ebben találja a tragikai fejlemény rugóját. Csak ép itt nem akarja látni Rákosi Beöthynél a logikai egymásutánt, a causalitás láncolatát. Szerinte a tragikai hősré nézve az egyetem, melyet állítólag megsért, nem létezik. De hát mi által idézi elő a Rákosi hőse a katasztrófát? Megsérti a közrendet. De mi a közrend? Saját szavai ezek: „foglalatja ez mindama törvényeknek és szokásoknak, a melyek az embereknek társadalmi együttlétét szabályozzák s ezzel lehetővé teszik.“ De hát kérdem, akkor mennyivel biztosabb, határozottabb a mától holnapig változó közrend fogalma és mi menti meg, hogy ne maradjon ködös bizonytalanságban e felfogás, mely irtózik az elmélettől? Üres szónak tartja az egyetem és a vétség fogalmait.— Azt mondja Rákosi, hogy minden becsületes embernek van fogalma a jóról, rendről és arról az istenről, ki bennünk lakik, mert minden más fogalmat istenről olyan formán fölöslegesnek tart, mint Faust az aggodó Gretchen katekismusát. Csakhogy a népnek is megvan metaphysikája: ott az evangelium szószerinti elfogadása, ott az istenség kormányzásáról elfogadott közvetlen hit, ott a görög tragediában a sors, a végzet fogalma; ott a családi öröklés útján szerzett praedestinatioja a Labdakidának. A műveltség fejlődésével sok fény vetődik a mélységes homályra, de az el nem oszlik soha.

Hiában mondja Rákosi, hogy az isten csak bennünk lakik, mert objectiv hatalommá válik a vallásos világnézet kikerülhetlen következtetéseképen. Hogy a Rákosi által megsértett közrend fogalma nem világosabb a Beöthy ködös elméletnek bélyegzett egyetemének fogalmánál: legvilágosabban látható Rákosinak a tragikum hatásánál alkotott nézetéből. Ugyanis azt mondja, hogy „minden

• tragikus összeütközés a fenálló rend erkölcsének vagy nagy mérvű megromlását, elbetegedett állapotát, tévedéseit, kinövéseit vagy állandó fogyatkozásait és hiányát tárja fel. Ily értelemben támad fel a hős a rend ellen, megostromolja, mert megrövidítve van általa, mert mint ember és nagyság nem jut jogához. Az ostromban a hős lesz a vesztes, de ember áldozat folytán a megromlott erkölcsi rendet felváltja a megújhdott; a hiányosról kitűnik, hogy érettünk, érdekünkben, a milliók érdekében hiányos, e hiány csak a rendkívüli embert rövidíti meg, a kinek tulajdonságai is rendkívüliek: ellenben minket ép az biztosít existenciánkban, hogy nem a rendkívüli, nem a szertelen, hanem a közepes ember boldogulásának föltételeit tartalmazza a közrend.“ (82. l.) Hoszasabban idéztem, nehogy vádoltassam azzal, hogy egy-egy kikapott szóra vagy frasisra épitem okoskodásomat. Tehát a hiányos rendről kitűnik, hogy milliók érdekében hiányos.

Tehát ha tovább megyünk: a megnyugvás lélektani magyarázatához a kulcs: önkicsinységünkben való kényelmes megnyugvás. Minő egészen más természetű a tragikum megrázó hatása! Épen kiemel a fenség hatása által önkicsinységünk, egyéni létünk szűk keretéből. Épen abban van a fenség hatása, hogy valódi ember voltunkat érezzük a *φιλανθρωπία* útján, mint már Aristoteles fejtegette, hogy szűk érdek-körünket áttörő nagy egyén végzetes tévedése érezttette nagyban vagy a fenálló közrend erkölcsi ürességét és ez által egy ébredő gondolatot dobott lelkünkbe, hogy egy Savanarolával, egy Manfréddal, egy Fausttal, egy Adámmal, egy Széchenyivel kitorjünk a világjavítás dicső feladatára, vagy érezttette a fenálló közrendben letett nagy eszmék és érdekek történelmi jogosultságát, hogy a tragikai hős páthosát ne kövessük az egyéni-ség bálványozásáig, ne fussuk a Napoleonok, Petroniusok, III. Rikárdok, Machbetek vértől ázott utját, mert ez csak az egyéni-ség szűk körébe akarja fojtani a világot: ez erkölcsi **nihil**.

Sőt épen a bűn és büntetés közti aránytalanság, mely egy nemes Hamletet, egy vérszopó Machbetet egy véggel végez ki, sejteti az isteni igazságszolgáltatás a „Weltgeschichte ist das Weltgericht“-féle rejtélyes, kifürkészhetlen igazságszolgáltatás erejét, hatalmát, mely ellen perbe szállunk, de gyarlóságunk tudatában. De ha ez igaz-

ságszolgáltatás összes erkölcsi fogalmaink tisztuló, még pedig az eszmék harcza által tisztuló folyamatját van hivatva feltüntetni, hogyan lehessen a köztudatból kiirtani e szót: vétség? Rákosinál az egyén ereje küzd a közrend ellen. Az egyén „legyőzi az embereket, de elvész a csatában, mert a rend középzsere és kaduczitása nem tartalmazza az ő boldogsága feltételeit. Az ő küzdelme folytán helyre állhat ismét a rend, melyet ő bontott meg, vagy meggyógyulhat ha bomlott volt; de ő nem lehet benne, mert természetét e rendnek nem változtatja meg, sem a magáét s e kettő összeférhetlen.” Nincs semmi causalis összeköttetés vagy jobban mondva kölcsön viszony az egyes és az összes között e felfogás alapján. Mert hiányzik a láncz-szem, melyet vétségnek nevez Beöthy, hibának nevez Aristoteles, de mely *causa efficiens* szerepét játsza a tragikumnál. Az egyénnek nem tetszik a közrend. Miért? Mert tetszik saját maga. Az egyénnek nem tetszik a közrend. Miért? Mert nem tartja annak. De hát milyen nézőpontból indul ki? Mi tüzeli föl pathosát? Ime e kérdés nincs megoldva azzal, hogy mert természetét nem változtatja meg. De miért? Hát ő tragikusnak volt praedestinálva? Hiszen ha a hős lélektani elemzésébe bocsátkozunk, a Vischer ős vétjét, a Beöthy aránytalan lelki organismusát, mint a tragikum természeti magyarázatát megtalálhatjuk, úgyszólván a tragikus hős természetrajzi determinatioját eszközöljük. Bocsánat a kifejezésért, de Zoláék aesthesisében fontos kifejezés és Rákosi tragikus természete megtűr egy kis természetrajzi determinatiót. De hát a hős e kitámadása miért történik? Mit akar egyéni körében? Miért akarja pathosával az egész környező világot egyénisége szolgálatába venni? Miért idézi föl Mephistó szellemét? mint Faust. A bűvös szellemeket mint Manfred? A föld szellemét mint Ádám? és Kain? Miért köti le figyelmünket? Miért érezzük rokonságunkat a hőssel? Brutus és Bánk, Coriolan és Janus nem akarják-e javítani, a világot? Jobbak koruknál, mondja Rákosi. De hát egyéniségük körét nem akarják-e kiterjeszteni az egész világra? Luther nem benső hitét akarja-e annak átadni? Hamlet nem a rothadt Daniát akarja regenerálni és hajnali viharkép nem azért sepri el a bűnfészket, hogy hazájának szebb hajnalát derítse föl? De ha előkészít, ha javít: bírálatot gyakorol. A bírálat

által az ethika terére lép. A felelőség összes súlyát, a reformátori törekvés összes hatalmát zudítja magára és összeroskad. De a bírálat jogosulatlan volta nélkül vajon érdekelné-e, megrázná-e a tragikus hős küzdelme? Ép ebben rejlik a végbenyomás fensége, mely a részvét és félelem világából kiragad. Ebben van a katharsis. Rákosi a tragikum hatásában a következő tényezők egymásutánját látja: „A gyönyör, félelem, részvét és megnyugvás: ezek a tragoedia hatásának fordulói.“ De, ha e megnyugvás önző belenyugvás a minket védő, felettünk őrködő rendben? Beöthynél a rend az egyetemes fenségeig emelkedik és így kiragadhat önösségünkből. Aristotelesnél a lelki tusa által megbomlott *ἔξις* a moralis hangulat visszavívása a részvét és félelem, a szánalom és megrázás váltakozó indulatainak katharsisa által. Milyen egészen más a józan és épen Plato idealismusa, erkölcsi enthusiasmus ellen irányzott mérték is, mint a Rákosi önző nyugalma? Más, mert moralis hatást idéz elő, ezt a vétség fölismerése útján: az anagrorismus útján eszközli. Miért áldozza föl életét a tragikai hős? Mert a világgal szemben nem tudja érvényesíteni egyéniségét. De az egyéniségnek súlyt az ad, hogy a világ pettyhűdt alakját meg akarja újítani. Még egy Rikhard is a gyáva Henrik által válik jogosulttá? Még egy Machbeth is a tehetetlen Duncan által lesz fölhiva a világ kerekének megragadására. Az Árpádok tragikuma is épen az ifjabb ágának a trónkövetkezést felforgató tevékenységi vágyában található. Wallensteint a tehetőség sarkalja, hogy trónra törjön az elaggult világrend felforgatása mellett. És itt van a fontos különbség Rákosi és Beöthy közt. Beöthynek van — hitem szerint — teljes mértékben igaza a tragikum felfogásában. Nem az egyetemes szóhoz ragaszkodom; nem ennek vischeri vagy zeisingi, Köstlin vagy Carrière felfogása szerinti értelmezése fontos; de döntő véleményemre nézve az egyetemes jogu eszme-világ létezése. A keresztyén hit ép úgy megteremté az egységes világnézletet, melyet kötelezővé tett az egyesre nézve, mint a görög ananké kifejezte az egyén föltétlen függését ettől. Ép az bizonyítá a görög tragikai felfogás hanyatlását, hogy ez a ananké elveszté causalis jellegét, összefüggését az egyéniség jogával. Pedig az összefüggés láncszeme a hamartia

volt Aristoteles korában, a vétség Beöthynél; a bűn Günthernél: Die Schuld ist ein Hauptforderniss der Tragik.

Maga a nagyság még nem lesz tragikussá. Hiszen az epikus hőst is a nagyság jellemzi. De ha az epikus hősnek jelentőséget a collectiv eszme: a nemzeti eszme ad; a tragikus hős bírálata és egyéni kitámadása is eszme érdekében történik. Tehát az egyén a maga körét kiszélesíti oda, hogy eszme képviselője legyen. Milyen silány Moor Ferencz? Miért nem teszi a fenség hatását, holott Beöthy helyes megjegyzése és Rákosi felfogása szerint is a „tragikum elengedhetlen föltétele a fenség.“? Mert Moor az egyéniség czélját imádja: Ilyen Biberach alakja; mig Banquo és Jago alakjaiban a jogosult bosszú sodor a fenség szédítő örvénye felé. De ha a kitámadást az egyén a világ javítás czéljára törve teszi, ha lelke gondolatait e czél központjára lövi, csak túl lö a czélon: akkor hogyan lehet az ethikus mozzanatot kikerülni? És mi a vétség egyéb, mint a forrásból fakadó keserű, bódító méreg. A pokol felfakadt kokytosa: a fájdalom folyama? Rákosinak egész könyvében legjobb, legmélyebbre ható példa a tragikus természet illusztrálására az Othello és Leontesz közötti párhuzam. Mind a kettő bűnösnek hitt nejét bünteti meg szörnyűképen. De mig Othello, mint valóban tragikus hős, kinek szerelme, viszonya kivételes és nem természetes, magabiráskodás útján, izzó szenvedélye bódultságában megöli Desdemonát, addig a Téli rege királya elítélteti nejét és ép ezért nyer a Téli rege jó véget, mert Leontesz nem tragikai természet, nem nagyobb a közönséges emberek nagy tömegénél, az önbiráskodás átkát nem vonja magára és vétségét helyrehozza a természetes kifejlés, miután megvezekelt botlásáért, melyre túlzása, királyi becsülete ragadta. A név, a becsület tisztasága ragadta Leonteszt, midőn nejét áldozatul dobta, de Othellót a forró vér ádáz rohama sodorta az önbiráskodásra és neje megfojtására. Ugyanaz a vétség az egyiket a tragikai bukásba taszította, a másikat a drámai harc szerencsés kiállítására képesíté. Nemde: a tragikus természet a megkülönböztető vonás a két alak közt? Tehát mondhatni a vérmérséklet tragikus Othellonál és nem az Leontesznél. De nem csak az. A kinek szenvedélye időt enged arra, hogy rendes bírák ítélete döntsön a nő ártatlansága vagy bűnössége felett: annál a vé-

ségét a megfontolás alább szállítja. És ismét csak a vétségre bukkanunk. Azután a költői igazságszolgáltatásnak sem mindig az a hivatása, hogy a vétség és megromlás a mérleg két serpenyőjét egyenlően egyensúlyozná. Oh bizonyára nem. Mert az isteni igazságszolgáltatás halvány mimelője nem a vétség és megtorlás súlyait mérlegeli, hanem a végzet mérlegét ragadja reszkető kezébe és a végzet vajmi gyakran töri le az ártatlan liliomot: Opheliát, Melindát, Desdemonát és annyi más! Ha keresi Beöthy ezeknél is a vétség mozzanatát, ha felállítja a kellem tragikai elemeit, (például egy Julia, egy Kleopatra, egy Melinda alakjában): csak a tragikai causalitást követeli erkölcsi alapon.

Igaz ugyan, hogy ellenmondásba jön magával, mert a kellem tragikai elemeit keresni annyi, mint az összhangban az összhangtalanságot kutatni. Annyira következetes Beöthy és lehet, hogy Rákosit ez is riasztotta vissza Beöthy „rendszer“-től, hogy a vétséget Antigoneban is keresi; föltalálja Prometheusban is Zimmermannal (a *ἔβρις*-en kívül) abban, hogy Prometheus saját rokonait elhagyta, Zeusz mellett fogott pártot mint apostata, hogy azután ép ellene csináljon forradalmat. Megtalálja a vétséget Juliában, mert érzelmét elszigetelten kiragadta az egyetemes harmoniából. Szóval Beöthy a vétséget, mint a tragikum legbiztosabb alapját keresi mindenütt. Ez a rendszer túlzása. Mert a tragikai főalakok és mellék-alakok közti alapkülönbséget helyesen teszi meg Günther. A tragikus hős sorsának vihara dül és rombol. Ártatlanokat is elsodor mint az áradat, az előtte viruló vidéket elborítja. Minél váratlanabb és a rendes igazságszolgáltatással minél inkább ellenkezni látszik a katastropha által előidézett pusztulás: a tragikai hős erkölcsi felelőssége annál súlyosabb. Az a véráldozat, melyben Machbeth gázol a Macduff családjának kiirtása nélkül nem oly mély. Pedig Beöthy még itt is feltalálja az övéit ott bagyó atya könnyelműségében a vétséget. Mikor tehát Rákosi a tragikai épület fundamentumát tolja ki: nem lehet közönyösen vennünk.

Leghelyesebb, nézetünk szerint a tragikai hőst ép úgy egy világ központjának (tekinteni) gondolni, mint az epikai hőst. A világ összhangjának, az összeverődött, kialakult, kiforrott processusnak hiánytalan alakja az epikus hős, bár emberi voltával

egybefüggő gyarlósága részben tragikussá teszi. Így Akhiles, midőn a rövid élet és hosszú dicsőséget választá, tragikussá vált és Atila szintén tragikus, mert világ-uralmát kivívta azon karddal, melyet a testvérgyilkolással beszennyezett és így birodalmának romlását idézte elő a végzet változhatlan végzése szerint. Azért az eszmére nézve a vele összhangzó hiánytalan hős az epikus hős. Így egygyé forr az egyetemes eszmével Hunyady János és Calderon Fernando hercege.

Ellenben a meghasonlott elemek tusáját egymaga elviselni akaró, de alatta összeroskadó hős a tragikai hős. A drámai hősben ép a kitisztulás, összhangba átmenet van megörökítve. A kész eszme hőse felruházva az eszme halhatatlan attribútumaival, de emberi gyengesége esetlegességeivel. (Szigfrid vállán volt sebezhető): az epikus hős. A készülő, a megjelenő eszme hőse felruházva a legyőzhetlen ellenmondás halálos elemeivel, felöltve az eszme ellenségének Nessus öltönyét, hogy benne megégjen, de emberi erejének fenségével ruházva fel: a tragikus hős. Az eszme létküzdelmében időközönként beállt magasztos kibékülésnek, (mely mindig illusio) hőse, felruházva az eszme halhatatlan erejével, de a kedvező helyzet által megsegített hős: a dráma hőse. A vétség mindenütt előfordul, mert a küzdelem az akarat világába tartozik és ez ethikai mozzanat. De félre téve az elvont okoskodást, vegyük tekintetbe a dráma fejlődését. A Dionysos-kultus, a misterium voltak a dráma rengető bölcsői. Vajon nem akart-e valami egyetemes igét, eszmét hirdetni a Dionysos történetének drámai tükre, miből fejlett a görög dráma? Dionysos a csodatevő isten születése, élete tragikus bélyeget visel. Nem tragikus mozzanat-e egy oly földi nőnek lenni halhatatlanságra termett gyermeke, ki az emberi tudvágy, kíváncsiság hamartiajába esván, Zeusz villáma által sujtatott le, hogy Dionysos dithyrambos = kétszer-született legyen? ... Nem Horatius szavai szerint ultra fas trepidatio vétségét követte-e el Semelé, Dionysos anyja? Aztán Bakkhos ereje, hatalma minő szenvedések közt gyarapodott és nőtt! Elég az Euripides Bakkhansnői-re hivatkoznom, melyet a nagy költő az eredeti bakkhans hangulat örök emlékeképen hagyott ránk. A nemzeti, a helyi mondák szűk köréből kitört ez isten és hódítani ment. Hódított Thracziában, Thébében, templo-

mot kapott Athénben, Azsiában és párduczok által vont fogaton ment istennővé emelt arája: a szerencsétlen Ariadne elé. Az üldözött, mellözött Bakkhos megérté az elhagyott Ariadnét.

Hát a keresztyén misterium nem a keresztyén vallás egyetemes világnézetét tükrözte-e vissza? Nem hirdeté-e a szenvedő emberiségnek, hogy az eszme áldozatot kíván? Áldozatot, mert bűnben fogant valónkat meg kell tisztítanunk. A mint Beöthy szépen mondja: „A tragikai hős, mikor akarátát akarja érvényesíteni az egyetemessel szemben, úgy szolgálja az egyetemet, hogy teljességében megsérti. Egyik kezében áldozatot visz oltárára, a másikkal üszköt dob reá.“

Es ha eltekintünk a metaphysika kifejezéseitől, a láthatatnokat láthatóvá tevő hit összes legenda költése: nem az egyetemet, erkölesi tisztulás útján elérhető egyetemet hirdeti-e? Legyen az üdv, isten országa, legyen a francia forradalom által hirdetett emberi jogok érvénye, de minden esetre általános. És ha bár a francia házasságtörő drámákban ugyancsak az egyén szenvedélye követeli a maga jogát; de nincs-e háttéren ott a társadalom javításának gondolata? Csak Deniseben is nem a túlszigorun ítélő társadalom belső meghasonlása nyer-e megvilágosítást? Tehát a meghasonlás képe, melyből az egyetemes eszméje kiemelkedik. Az egyéniség formáját szétrepesztő eszme, mint Schiller harangja a széttört formából emelkedik a magasba, hogy hirdesse az emberiséget összefoglaló nagy eszméket.

Ujabb érv szól mellettünk, ha a Rákosi könyvének azt a fejezetét olvassuk el, mely tagadhatlanul magában egy kis remek példája az aesthetikai kritikának és szellemessége mellett eredeti felfogásra vall: a Teleki „Kegyencz“-éről szóló fejezetet, mely a Rákosi rendszerének mintegy döntő példája. Ugyanis Petronius Maximus vétsége folytán megsértett egyetemes az ő csoda-rendszerével oda silányul, hogy a fenség hatása helyett fölzaklatja lelkünket és zavart végbenyomást hagy hátra. Diadalmaskodva tünteti föl Rákosi az akademikus ítésekkel szemben, hogy ime egy szabályszerű vétség alapjára logikus következetességgel fölépített tragodia eltévesztett, mert a tragoediát a tragikus egyén teszi azzá és sem az egyetemes, sem a vétség meg nem menti. Petronius lesilányítja magát az által, hogy csupa boszúból vétkesnek hitt

nejét áldozatul dobja Valentiniánnak és hozzá maga orvul rabolja meg a császárné elcsábítása útján a császár becsületét. Mind ez azért, hogy boszuját megállja. Hiányzik a „nagyság“ mérve Petroniusból, tehát nem lehet igazán tragikus alak. Teleki „Kegyencét“ nem védelmezem. Oly exotikus lélektani fejtvény megoldását törekszik e darab megejteni: mely épen azért veszi el ránk a megrázó hatást és hagy hátra undort, mert **kort** jellemző kép marad, oly kor jellemző képe, mely kiforgatta magából az embert. Az emberiség e torz alakja nem bír III. Rikárd fölényével, ép azért, mert kiveti magából a kék és élvezet gondolatán kívül a világ kormányzás gondolatát, mely a valóban tragikus hős fő attribútuma az oly esetben, ha az egyetemessel szemben nyílt csatára száll. Épen Beöthy mellett szól mind az az igazság, melyet Rákosi elmond a „Kegyenc“-ről. Mert ha tovább megyünk és kérdjük: miért hiányzik Petroniusban a tragikai nagyság; megtaláljuk a választ Beöthy rendszerében, mely a kiválóságot megköveteli a tragikai hősben, csakhogy e kiválóság tragikai gyarlósággal függ elválaszthatlanul egybe. E megjegyzés épen nem csökkenti elismerésünket Rákosi felfogása iránt e tragediára nézve, melyben vele tökéletesen egyetérttek.

Rákosi egyenlő fegyverrel van felfegyverezve és ugyancsak ügyesen mérkőzik meg Beöthyvel, mihelyt a gyakorlati alkalmazásra kerül a dolog. Így szellemes, váratlan fordulattal veri vissza Beöthy azon érvelését, mely magában szintén genialisnak mondható, melylyel bizonyítgatja, hogy a nép legendája egy Ahsverusról, egy bolyongó Hollandiról, egy bűvös vadászról eléggé mutatja, hogy lehet valakit sujtani halál talánsággal; tehát a belső megsemmisülés iszonyu foka a tragikumnak, nem szükséges a természeti vég. Majdnem megejtett a finom észrevétel. De Rákosi helyesen jegyzi meg, hogy ez alakok mythikus hősök, kik az isten joghatósága alá tartoznak, mert az istent sértik meg. Ép azért hibáztatja Katonát, hogy Bánkot nem ölte meg — mert saját szavai szerint — „az igazi jeruzsálemi vargas az igazi Bánk semmik, míg a költészet és legenda alakjai nem halhatnak meg, örök bolyongásra vannak ítélve a muzsák által.“ „Az egyik, mert istenre kezét emelte büntetésül“ és teszi hozzá csipösen „a másik egy elmélet igazolása végett a tra-

gikus vétségéről“ követeli a halált, mely mélyre ható kifejezése szerint „termékenynyé teszi a nézőben az erkölcsöt.“ „Vigasztal, fölemel, könnyít. A halál: gloriával.“

Ugy de ha nem az egyetemesnek az egyéniség szűkkörébe eszállt alakját, hanem a testté vált ígét, az érettünk szolgásgát válalt megváltót ábrázolja a tragikus hős a maga eszményi törekvésével, melyet csak gyarló volta miatt hurczol meg néha vértengerben: e gloriát hogyan lássuk, vagy ha látjuk, hogyan emeljen ki magunkból oda, hol a fenség honol?

Beöthy műve rendszeres, talán igen is az, ez által oly ellenmondásba is jó magával, melyet csak a rendkívüli gazdag választékban előtte állott példák özöne okozhatott. Így külön tárgyalja a tragikus hős kiválóságának négy formában megjelenő gyarlóságát: a fejletlenséget, mértéktelenséget, egyoldalúságot, következetlenséget. Példákat talál mindenikre.

Példák: VI. Henrik, Géza herezeg, (Szász Károly „Salamonjában“) a fejletlenségre; Aias, Gyulai Pál (Kemény Zsigmond regény hőse) a mértéktelenségre; Antigone, Tennyson Arden Enochja, az egyoldalúságra; Orleansi szüz, Coriolan a következetlenségre. De ha e példákat (mindenik gyarlóságra a felhozottak közül csak egy párt irtunk ide) behatóbb figyelemre méltatjuk: a fejletlenségben nem találunk tragikumot, a következetlenségben csak katastrophát látunk, mely a tragikai jellem teljességéből bomlik ki; és ha nem is pusztán a mértéktelenségben keressük a tragikumot, mint a görög *ἔβρις*-ben, több súlyt helyezünk a tragikus jellem több oldalú felfogására, mint a hogy legujabban Dehlen egy egyébként nem helyeselhető művében az ugynevezett természet-tudományi világnézet alapján az új kor drámája kiindulási pontjául tekinti Hamletet, mert sokoldalú praeformációját látja benne a teljes egyéniségnek. Beöthy könyvének az a fejezete, mely a tragikus jellem határozottságát szembe állítja az epikus jellem teljességével, a legszebb fejezet művében, azonban e határozottság nem követeli, hogy a fentebbi beosztást chablonszerű pontossággal keresztül vigyük.

Összebb huzom a vitorlát. Beöthy könyvének részletes taglalásába ez alkalommal nem bocsátkozom; kivált az Aristoteles katharsisára, a görög és keresztény dráma párhuzamára vonatkozó

fejtegetések külön tanulmányt igényelnek. A Faust-, Manfred-, Kain-Ember tragediájára vonatkozó észrevételek egy mély elme gondolatai, melyek behatóbb méltánylásra érdemesek. Czéлом volt egyszerűen a tragikum szilárd alapját védnem csekély erőmhöz képest, védnem azon mai korban elterjedt irány ellen, mely az embert természeti törvények által determináltatja a szabadság végetlen világát: az akarat világát visszatükröző költészet terén is. Nem szégyelem bevallani, hogy az egyetemes reám nézve nem „köd és pára.“ Emberi gyarlóságom büszkesége az a hamartia, mely Ádámot a tudás fájához kergeté és hadd maradjon meg az ember tragediája örök kiindulási pontja Prometheus azon vétségge, melylyel a tüzet az égből leragadta. Az egyetemes eszméket halhatatlanságban, örök fényben tündöklő eme vezéresillagait földi boldogságunknak ha takarja is a metaphysika vagy a hit köde — „umnebelnd Himmelsglut“ — nem meddő a bölcsészet isteni munkája, melylyel e ködöt ritkitja, hogy a vezér-esillagok fényét annál tisztábban láthassuk. Maradjon csak a tragikum alapjául az egyetemes sérelme. Mert e keserüből lesz az édes. Umbram fugat claritas, noctem lux illuminat.

Dr. Hegedüs István.